

not spread and by the group not recognized, is necessarily to be an individual consciousness.

There are elements in the consciousness of every individual which do not correspond to his particular existence; besides, there are elements which are the expression of his integration into the existence of the pertinent collective subject such as family, social layer, class, nation, political organization, humanity, etc. The transition to the all-human passes through the filter of the class component of the consciousness which is now predominating. Though, it is necessary to differentiate between what by its proper nature is related to class, and what is only a class assimilate of the all-human. The well known relation of Lenin to Taylorism may serve as an example for this assertion.

Social consciousness has a theoretical (ideological) and a socio-psychological layer which is historically primary. This primate does not apply only to the dimensions of development of the entire society, but it reproduces itself in the same manner also in the history of each partial subject of the collective, e. g., of class. In conditions of the division of labour this becomes apparent by an internal splitting of every fully developed class. Theoretically and ideologically active members of the class form a relatively independent social group, the intelligentsia. Proletariate also creates an organic intelligentsia of his own. Elimination of the intelligentsia from the framework of the working class would have for result that in the realization of its leading role the working class would not be able to do without a constant help coming from outside, and this would occasion a decrease of its history-creating importance.

PRÍSPEVOK K OTÁZKE NÁBOŽENSKEJ PSYCHOLÓGIE

RAISA KOPSOVÁ

Popri niektorých sociálnych momentoch najväčší podiel na súčasnej religiozite u nás majú príčiny ideologického, morálneho a psychologického charakteru. Avšak najmä tým oblastiam, kde je náboženstvo najaktívnejšie (oblasť ľudských citov, využívanie emocionálnej stránky náboženstva a pod.), dosiaľ sa nevenovala náležitá pozornosť. Podceňovala sa okolnosť, že náboženstvo ako jedna z foriem spoločenského vedomia sa prejavuje nielen vo svojej teoretickej podobe (náboženská ideológia), ale aj v podobe náboženskej psychológie. A práve otázka náboženskej psychológie je v marxistickej literatúre jednou z málo rozpracovaných otázok.

Súvisí to predovšetkým s nedostatočným spracovaním problematiky spoločenskej psychológie ako súčasť spoločenského vedomia, najmä jej špecifického prejavu v jednotlivých konkrétnych formách spoločenského vedomia a vzájomného vzťahu spoločenskej psychológie s ideológiou. Pokúsime sa veľmi stručne načrtnúť niektoré aktuálne otázky tejto problematiky. Sú to otázky mimoriadne dôležité pre ateistickú výchovu a pre praktické formovanie socialistického vedomia.

Ideológia a spoločenská psychológia predstavujú dve rozdielne, avšak navzájom úzko späté roviny odrazu spoločenského bytia. Ideológia sa zvyčajne chápe ako systém názorov, ideí, ktoré odrážajú život spoločnosti z hľadiska záujmov

určitej triedy, sociálnej skupiny alebo celej spoločnosti. Ideológia je výsledkom činnosti ideológov, teoretikov, ktorí v systematickej a zovšeobecnenej forme vyjadrujú názory svojej triedy.

Na rozdiel od ideológie spoločenská psychológia¹ reprezentuje vedomie más, vedomie, ktoré sa formuje viac-menej živelne, v procese ich každodennej praxe, ako forma cieľavedomého prispôsobovania sa ľudí ekonomickým a sociálnym podmienkam ich existencie.

Spoločenská psychológia nie je ucelený, systematicky rozpracovaný odraz sveta. Zhruba predstavuje bezprostredný nevedomelý odraz podmienok každodenného ľudského života. Zahrňujeme do nej city, nálady, ilúzie, predstavy, vôľové zameranie, zvláštne charakterové vlastnosti konkrétnej sociálnej skupiny, psychologickú stránku zvykov, tradícií a pod. V spoločenskej psychológii prevládajú najmä emocionálne prvky, ktoré úzko súvisia s potrebami, záujmami a vysniva-
nými ilúziami más, s ich vlastnými životnými skúsenosťami.

Spoločenská psychológia je historicky prvou a základnou súčasťou spoločenského vedomia. V prvotnopospolnej spoločnosti ešte neexistovala ideológia ako teoreticky zdôvodnené vedomie. V nediferencovanom spoločenskom vedomí sa navzájom preplietali prvky morálky, náboženstva, umenia a vedy, ktoré sa stali zárodkami budúcich foriem ideológie. Až pri rozdelení spoločnosti na triedy, sprevádzanom oddelením duševnej práce od fyzickej, objavujú sa ideológovia — ľudia, ktorí sa systematicky zaoberali otázkami politiky, filozofie, morálky, náboženstva atď. So vznikom triednej spoločnosti aj spoločenská psychológia nadobúda triedny charakter (napr. v kapitalistickej spoločnosti rozlišujeme psychológiu robotníckej triedy, psychológiu buržua, psychológiu roľníka, malomeštiaka atď.).

V triednej spoločnosti spoločenská psychológia veľmi úzko súvisí s ideológiou, navzájom sa podmieňujú a ovplyvňujú. Ideológia je vyšším stupňom odrazu skutočnosti, a preto má veľký vplyv na spoločenskú (aj individuálnu) psychológiu. Jednotliví predstavitelia triedy alebo sociálnej skupiny rozpracovávajú ideológiu, ktorú si najprv osvojuje najaktívnejšia časť triedy. Pod bezprostredným vplyvom ideológie sa formuje vedomie triedy alebo určitej sociálnej skupiny. Pre prijatie určitých názorov a ideí spoločenská psychológia tvorí práve živnú pôdu, v nej sa odráža najbezprostrednejšie spoločenské bytie. Preto napr. idey marxizmu, idey socializmu pri prenikaní do nových krajín musia nadväzovať aj

¹ a) Pojem spoločenská alebo sociálna psychológia sa používa tiež na označenie špeciálnej psychologičkej vedy, ktorá skúma zákonitosti psychických javov, vznikajúcich v podmienkach života a činnosti rôznych kolektívov. V súčasnej dobe väčšina psychológov vidí predmet sociálnej psychológie v psychológii kolektívu, skupín, kde psychologické prejavy jednotlivca prekonávajú podstatné zmeny.

b) Niekedy sa pojem spoločenská psychológia používa rovnako ako pojem všedné vedomie (napr. D. M. Ugrinovič *O specijike religii*, Moskva 1961). Domnievame sa, že pojem všedné vedomie (každodenné vedomie) je širší než pojem spoločenská psychológia. Okrem spoločenskej psychológie sem zahŕňame aj empirické skúsenosti pracovnej činnosti a ľudovú umeleckú tvorivosť, ktoré sa fixujú v určitých zvykoch a tradíciách. (Pozri napr. V. Kelle a M. Kovalzon, *Formy obščestvennogo soznaniija*, Moskva 1959; K. Kosík, *Dialektika konkrétného*, Praha 1963.)

na špecifické zvláštnosti a celkový charakter spoločenskej psychológie ľudí danej krajiny.

Vo väčšej miere ako doteraz treba tiež brať do úvahy miesto a úlohu spoločenskej psychológie vo vzťahu k nadstavbe. Jednotlivé zložky nadstavby plnia predovšetkým svojim ideologicko-výchovným pôsobením úlohu stvárňovateľa spoločenského vedomia, vnášajú do nás nové idey a názory. Aby však toto pôsobenie bolo úspešné, nestačí rešpektovať iba objektívne podmienky v oblasti spoločenského bytia, ale aj úroveň a podobu spoločenskej psychológie triedy, skupiny alebo spoločnosti, ku ktorej sa nadstavbové inštitúcie s určitými ideami obracajú. Teda pre prijatie a pochopenie určitej ideológie musia existovať predpoklady aj v oblasti spoločenskej psychológie.

Formovanie spoločenského vedomia v podmienkach socializmu má určité špecifikum. Spočíva najmä v tom, že na utváranie socialistického vedomia má značný vplyv marxistická ideológia, ktorá stimuluje iniciatívu a aktivitu nás. Avšak vývoj spoločenskej psychológie aj za socializmu obsahuje určitý prvok živelnosti, preto je potrebné cielavedome pôsobiť na psychológiu nás, formovať ich charakter, zvyky, tradície. Práve v oblasti spoločenskej psychológie sa najviac udržiavajú prežitky vykorisťovateľskej spoločnosti, a to najmä v takých formách spoločenského vedomia ako morálka a náboženstvo. Zbaviť sa týchto prežitkov budeme môcť len vtedy, keď dokonale poznáme konkrétne prejavy religiozity vo vedomí a psychológii rozličných skupín veriacich, poznáme podmienky, ktoré túto religiozitu živia, a dokážeme tieto poznatky správne využiť vo výchovnej práci.

*

Pre rôzne smery buržoáznej psychológie náboženstva je charakteristické, že sa na náboženskú psychológiu pozerajú najmä z hľadiska individuálnej psychológie. Preto príčinu náboženskej viery vidia predovšetkým v psychológii osobnosti, vo zvláštnostiach individua. Pri marxistickom prístupe k náboženskej psychológii považujeme za východisko k jej štúdiu práve spoločenskú psychológiu.

Spoločenská psychológia v prípade fantastického, skresleného odrazu skutočnosti a jej reálnych vzťahov vstupuje vo forme náboženskej psychológie, ktorá predstavuje súčasť náboženského vedomia, vedomia falošného, prevráteneho. Náboženská psychológia, to sú názory a predstavy, city a nálady veriacich. Zahrňujeme do nej aj psychologickú stránku náboženských zvykov, tradícií a obradov. U väčšiny veriacich ich náboženské názory a predstavy vystupujú ako nesystematické, ojedinelé, viac-menej chaotické náhľady na svet, pod vplyvom ktorých ich normálne city dostávajú osobitné náboženské zafarbenie.

Na charakter a intenzitu náboženských citov a nálad má mimoriadne veľký vplyv príslušnosť k určitému kolektívu veriacich (zhromaždenie veriacich v kostole, príslušnosť k náboženskej sekte, rodina veriacich atď.). Tu sa vytvára atmosféra akejsi spolupatričnosti, ktorá neobyčajne zostruje cítenie veriacich, posilňuje a upevňuje ich vieru.²

² Marxistická sociálna psychológia by mala konkrétne preskúmať psychické javy, ktoré vznikajú

Pravda, náboženstvo vystupuje aj ako určitý systém náboženských tvrdení a dogiem. Ideológia náboženstva — to je predovšetkým teológia, systematická náuka o bohu, o vzťahu človeka k bohu. Jej propaganda, teoretické rozpracovanie a zdôvodňovanie je úlohou teológov, príslušníkov kultového aparátu cirkvi. Náboženská ideológia hrá dôležitú úlohu pri formovaní vedomia ľudí, vstúpuje im náboženské presvedčenie a zároveň v nich vyvoláva pocity neistoty, úzkosti, osudovosti, viny, ale aj dôvery, nádeje, radosti a pod. Práve nálady beznádejnosti, všeobecnej apatie a márneho očakávania boli vhodnou pôdou pre vznik napr. kresťanstva. Vzájomne zložitý vzťah náboženskej psychológie a ideológie pri vzniku kresťanstva výstižne charakterizuje známy výrok Ch. Hainchelina: „Možno povedať, že Kristus zvíťazil preto, lebo Spartakus bol porazený. Za Spartakom prišiel Kristus, pozemského pomstiteľa vystriedal pomstiteľ nebeský, apokaliptický.“³

Vývoj náboženských predstáv svedčí o tom, že v procese praktickej činnosti ľudia poznávali vo fantastickej forme nielen svoju bezmocnosť v boji s prírodnými a spoločenskými silami, sklúčenosť, ale aj svoje sny, ilúzie, nádeje na lepší život. Tieto nálady sa významne podieľali na formovaní náboženskej ideológie. Úlohu psychologických momentov v náboženskom komplexe zdôrazňoval G. V. Plechanov, ktorý považoval city a nálady za podstatný prvok, tvoriaci súčasť každého náboženstva. Z tohto hľadiska definoval náboženstvo „ako viac alebo menej harmonický systém predstáv, nálad a činov. Predstavy tvoria mytologický prvok náboženstva; nálady sa vzťahujú na oblasť náboženského citu, a činy — na oblasť náboženského uctievania, alebo ako sa inak hovorí, kultu“.⁴

City a emócie hrali veľkú úlohu pri vzniku náboženstva, pri vytváraní svetového názoru a sú aj v súčasnosti silným, psychologickým zdrojom náboženskej viery. Najmä v podmienkach nízkej úrovne technicko-ekonomického a spoločenského vývoja ľudstva boli emocionálne a vôbec psychologické momenty dôležitým faktorom pri vznikaní náboženského pohľadu na svet. Strach a nádej, úzkosť a dôvera, úžas a radosť striedali sa vo vedomí človeka, vytvárali uňho dvojaký vzťah k okolitému svetu a k vlastnej podstate. Na jednej strane sa primitívni ľudia vyznačovali živelne materialistickým, naivne realistickým pohľadom na svet. Potvrďuje to prvobytné umenie, niektoré rozumné morálne zásady, neobvyčajná vytrvalosť v zápase s prírodou a pod. Na druhej strane tu jestvovali primitívno-idealistické a náboženské predstavy, predstavy a pojmy o javoch nadprirodzených, nadmyslových, ktoré boli stelesnené v podobe rozmanitých zvykov a obradov prvobytného človeka. (Napríklad rozličné pohrebné obrady, magické úkony atd.)

Emócie (vzrušenie, rozčúlenie, duševné zážitky) nielen zostrovali schopnosť obrazotvornosti človeka a jeho fantázie, ale v značnej miere vplývali na celkový charakter a zameranie poznávacieho procesu. Emócie nielen stimulujú prácu

vo zvláštnych podmienkach života a činnosti rôznych kolektívov veriacich. Podľa tvrdenia V. Kolbanovského sociálna psychológia už teraz pozná postupy, ktoré môžu rýchlejšie otvoriť ľuďom cestu k oslobodeniu od náboženských prežitkov.

³ Ch. Hainchelin, *Pôvod náboženstva*, Bratislava 1959, 182.

⁴ G. V. Plechanov, *Vybrané filozofické spisy 3*, Praha 1961, 296.

predstavivosti, ale často deformujú proces poznania, zosilňujú schopnosť myslenia a fantázie odtrhovať sa od reálnej skutočnosti. Citovo silne zafarbené náboženské obrady nielen upevňovali náboženské predstavy, ale ešte viac stupňovali proces rozdvojenia objektívneho sveta vo vedomí človeka.

Rozmanité citové polohy veľmi silne pôsobia aj na vytváranie svetového názoru vôbec. Človek si vytvára svetový názor predovšetkým ako životnú filozofiu, ktorá by mu pomohla pochopiť jeho miesto v živote, zmysel a konkrétne naplnenie ľudského života. Pre každého jednotlivca znamená svetonázor určité riešenie osobných a spoločenských problémov. Preto tak nástojčivo človek hľadá zmysel svojho života, snaží sa odpovedať na večnú otázku života a smrti. A je to práve náboženský svetonázor, ktorý určitým, aj keď len iluzórnym spôsobom tieto problémy rieši a často aj uspokojuje človeka, pretože sa predovšetkým obracia na jeho city. Základné ľudské city, ako je strach, nádej, hnev, radosť a iné, nachádzajú v náboženstve široký priestor. Dosvedčuje to aj vznik kresťanstva. „Nie je možné vôbec pochybovať o tom, že kresťanstvo vzniklo predovšetkým a hlavne ako náboženstvo víťaziace nad smrťou“ (C. Lamont).

Aj v súčasnosti kresťanstvo venuje veľkú pozornosť problematike smrti a nesmrteľnosti a snaží sa zbaviť človeka strachu zo smrti tým, že mu dáva vieru v boha, spasiteľa a posmrtný život. Často to robí vo forme hlásania akéhosi náboženského „optimizmu“, „radosti“ zo smrti a „istoty“ v smrti. „A keď odídeme, vieme kde. Odpočinieme, zaspíme, ba celkom umrieme: ale nad naším hrobom bude bdieť Kristus. On nás vo svoj deň vyvedie z hrobu k životu večnému. Preto: neboj sa, len ver! Veru, blahoslavení, ktorí v Pánu umreli.“⁵ Tak náboženstvo využíva jeden z najsilnejších citov — strach, konkrétne strach pred smrťou, na upevnenie viery.⁶

Dejiny existencie náboženstva sú názorným príkladom toho, ako teológovia úspešne využívali a využívajú aj dnes city a emócie ľudí, individuálne zvláštnosti ich psychiky na vštepovanie náboženských ideí a predstáv. Pre ilustráciu uvedme aspoň dva príklady. Náboženstvo sa snaží maximálne využiť svojrázny charakter detskej psychiky, najmä prevládanie predstavivosti, fantázie a obraznosti v poznávacích schopnostiach dieťaťa na to, aby už u detí predškolského veku vytváralo začiatky náboženskej viery. Veľmi vážne berie do úvahy úlohu emócií v psychike dieťaťa a pôsobí naň práve silnými emocionálnymi zážitkami vyvolanými predovšetkým farbistými obradmi, tajuplnosťou kultu a náboženských sviatkov a zvykov.⁷

⁵ J. Midriak, *Pamiatke zosnulých*. Evanjelický posol spod Tatier (1963), č. 22, 135.

⁶ V tejto súvislosti sú zaujímavé výsledky ankety, na ktorú v decembri 1963 odpovedali poslucháči III. ročníka SVŠT v Bratislave. Z celkového počtu 1036 odpovedí na otázku „Ktorý životný alebo existenčný moment pokladáte pri vyporiadaní sa s náboženstvom za najťažší,“ odpovedali:

a) otázka života a smrti — 39,9 %; b) mimoriadne udalosti, vojna, nešťastie — 13,2 %; c) iné — 18,3 %; d) neodpovedali — 28,4 %.

⁷ Prevládanie emocionálnej stránky v detskej psychike má prirodzený charakter, vyplýva z prevažne konkrétne zmyslového, obrazného myslenia dieťaťa. Pri formovaní poznávacích schopností človeka však nejde o existenciu akýchsi etáp náboženského myslenia vo vývoji psychiky dieťaťa; s touto tézou sa stretávame v teologických a idealistických koncepciách. Smena zle poslúžila

V emocionálnom komplexe dieťaťa, ktoré náboženstvo využíva, hrá závažnú úlohu cit strachu. Práve tento prirodzený cit náboženstvo zveličuje, deformuje a využíva pre svoje ciele. Náboženské zvyky, obrady a sviatky, vďaka svojmu pravidelnému opakovaniu, ustalujú citový postoj dieťaťa, hlboko vnikajú do jeho vedomia, ovplyvňujú jeho vnímanie sveta a stávajú sa súčasťou jeho života. Náboženská výchova v detstve zanecháva hlboké stopy, a preto je dôležité už od najútlejšieho veku formovať detskú psychiku správnym smerom.

Psychologické momenty vždy hrali a hrajú dôležitú úlohu pri posilňovaní náboženskej viery, najmä žien. Ženy hľadajú v náboženstve predovšetkým stratenú duševnú rovnováhu, podporu, pomoc, útechu, uspokojenie svojich emocionálnych potrieb. Preto u žien hrá podstatne menšiu úlohu znalosť náboženských dogiem, ich vzťah k bohu je prevažne citový, veria hlavne vďaka tradícii, vďaka tomu, že náboženské zvyky, obrady, sviatky im poskytujú možnosť emocionálneho prežívania svojho života, nadobudnutia aspoň dočasnej citovej rovnováhy.

Výraznejšia citová stránka duchovného života žien súvisí jednak s ich materským poslaním, starosťou o deti, o ich zdravie a bezpečie, jednak s historickým vývojom spoločenského postavenia ženy, ktoré v nich (za veľkej pomoci náboženstva) pestovalo pocity menejcennosti, odstrčenia a slabosti. Aj dnes sa cirkev snaží vplývať čo najviac na ženy, pretože, ako sa vyjadril istý katolícky kňaz, vzhľadom na povinnosť ženy ako manželky a matky „žena môže urobiť pre kráľovstvo božie viac ako niekoľko mužov“. Pre teóriu a prax ateistickej výchovy špecifikum religiozity žien ostáva ešte stále nevyriešenou otázkou.

*

Niet pochýb o tom, že žiadne náboženstvo nie je možné bez emocionálnych prvkov. Avšak problematika tzv. náboženských citov nie je doteraz celkom vyriešená. Predstavitelia materializmu, idealizmu aj teológovia rozličným spôsobom vysvetľovali pôvod, miesto a úlohu citov v náboženstve. Teológovia a idealisti sa zhodovali v tom, že uznávali u ľudí existenciu vrodenných náboženských citov, ktoré sú podľa nich základom a hlavným zdrojom náboženskej viery. Vychádzajúc z tohto tvrdenia, robili potom závery, že náboženstvo je večné, bude vždy existovať ako večný subjektívny vzťah človeka k bohu.⁸

V skutočnosti však neexistuje u človeka žiaden vrodenný náboženský cit ani vrodená predstava boha. O zvláštnych náboženských citoch sa dá hovoriť len v tom zmysle, že emocionálne zážitky veriacich majú určité špecifikum.

čitateľom, keď v diskusných materiáloch uverejnila vedecky neudržateľný názor detského psychiatra dr. P. Fedora: „Vývoj myslenia u dieťaťa prebieha od foriem praelogicko-animistického cez magicko-mystické, fantastické až po logické myslenie. V určitom vekovom období dieťa priam vyžaduje existenciu nadprirodzených javov v jeho každodennom živote a dlho sa bráni prijať skutočnú realitu.“ (Smena 30. 12. 1963, *Pokoj ľuďom dobrej vôle.*)

⁸ Napr. nemecký historik náboženstva F. Heiler (*Das Gebet*, 1919) považuje za podstatný prvok náboženstva úctu k „svätému“, vlastný náboženský pocit, ktorý zahrňuje „bázeň i nádej, úzkosť i dôveru, hrôzu i rozkoš, rozochvenie i úžas, z ktorých sa zrodila predstava tajuplnej, zázračnej moci, čarovnej sily, mana a tabu, jeden z najdôležitejších zdrojov viery v boha“. (Citované podľa Ot. Balzara, *Magie a náboženství v teoriách a skutočnosti*. Duchovní parstýř (1963), č. 3, 52.)

Pod vplyvom náboženských predstáv sa normálne ľudské city (strach, nádej, radosť, láska a iné), ktoré sú odrazom vzťahu človeka k okolitému svetu, deformujú a dostávajú podobu rozličných náboženských citov. (Poverčivý strach a náboženská extáza, nádej na pomoc zhora, pocit uspokojenia — odovzdania sa do „rúk božích“ atď.) Teda špecifikum náboženských citov spočíva hlavne v objekte, ku ktorému sa viažu. Kým zvyčajné ľudské city sa zameriavajú na reálne existujúce objekty, na konkrétne prírodné a spoločenské javy, emocionálne zážitky a nálady veriaceho človeka sa obracajú na objekty vymyslené, fantastické, nadprirodzené, reálne neexistujúce (duch, boh atď.).

Náboženské city a nálady vznikajú teda predovšetkým pod vplyvom náboženských predstáv, ktoré sa vytvorili v určitom historickom období. Náboženské zafarbenie pridáva citom nielen skreslené, pomýlené vedomie človeka, ale aj celkové prostredie, v ktorom sa vykonávajú náboženské obrady. Cieľom tohto prostredia, kultovej stránky náboženského komplexu je maximálne ovplyvniť emocionálne prežívanie životných udalostí človeka. Avšak náboženský kult plní svoje poslanie iba v tom prípade, ak sa opiera o zodpovedajúce zameranie nálad a citov veriaceho.⁹

Obrad alebo kult predstavuje vonkajšiu, javovú, ale nevyhnutnú formu existencie akéhokoľvek náboženstva. Aj keď určujúcim prvkom v náboženstve, jeho jadrom sú náboženské predstavy, v žiadnom prípade nesmieme podceňovať nesmierne dôležitú úlohu obradov. Už v raných primitívnych formách náboženstva predstavy a nálady veriacich nachádzali svoje stelesnenie vo vykonávaní rozličných ceremoniálnych obradov, pomocou ktorých sa ľudia snažili určitým spôsobom vplývať na nadprirodzené bytosti, v existenciu ktorých verili.

Náboženské obrady mali a majú za úlohu posilňovať, upevňovať a často aj oživovať náboženské predstavy, efektívne pôsobiť na city a nálady veriacich. Cirkevné obrady vytvárajú zvláštnu slávnostnú atmosféru, vzdialenú od všedného života, poskytujú veriacim neobyčajne výrazne emocionálne zážitky. Ešte aj v spomienkach na ne človek akoby znovu prežíval niektoré svoje psychologicko-emocionálne stavy. Vyvolávanie a oživovanie týchto minulých stavov vo vedomí človeka je prirodzenou, historicky podmienenou psychologickou potrebou. V spoluúčasti na obradoch veriaci hľadá prostriedok na uspokojenie svojich psychických, mravných a vo veľkej miere aj estetických požiadaviek, hľadá psychické a mravné uvoľnenie, najmä v najťažších chvíľach svojho života, v pokoji prežíva a hodnotí svoje osobné zážitky a problémy.¹⁰

⁹ Tento moment zaujímavo vystihol bývalý profesor kaunaského duchovného seminára I. Ra-gauskas: „Tu máme ešte jeden dôkaz, že v náboženstve nie je nič nadprirodzeného, že všetko tu závisí výlučne od človeka samotného: s akým citom sa stavia človek k obradu, to aj prežíva. Keď sa mu bohoslužba zdá byť opakovaním obetí Ježiša — predstavuje si a vášnivo prežíva všetky skutky Krista, pritom v obyčajnom prejave citov vidí nadprirodzené pôsobenie božieho požehnanja Avšak, keď človek neverí v nadprirodzenosť svojho konania, v jeho predstavách nevzniká náležitý obraz a nič nevyvoláva v ňom náboženský cit. Občas herec, ktorý sa vžil do úlohy, plače opravdovými slzami. Táto sila obrazotvornosti a autosugescie hrá v náboženstve veľmi dôležitú úlohu.“ (I. R a g a u s k a s *Ite, missa est!* Moskva 1961, 305).

¹⁰ Teológovia priamo hovoria o „liečivom“ a „povzbudzujúcom“ pôsobení obradov. „Isteže sviatosti sú predovšetkým liečivé prostriedky pre človeka poraneného dedičným hriechom a osob-

Ešte aj v dnešnej dobe mnohí ľudia hľadajú v cirkevných obradoch možnosť estetického využitia. Preto cirkev zámerne využíva všetky zmyslovo-emocionálne možnosti ako adekvátne úrovni, potrebám a zvyklostiam veriacich esteticky pôsobiť na ich psychológiu. Počíta s tým, že estetické city a vnímania, ktoré vznikajú v procese účasti na obradoch, udržiavajú a upevňujú náboženskú vieru, sú jedným z prostriedkov šírenia náboženských predstáv. Okrem toho v živote veriaceho človeka obrady hrajú aj určitú „spoločenskú“ funkciu. Sú to verejné, masové konania (bohoslužby, púte atď.), účasť na ktorých akoby pýtala každého jednotlivca k spoločnosti ostatných veriacich. Aj keď charakter a vonkajšie vybavenie priebehu obradov je rozdielny v každom náboženstve, predsa je všetkým spoločná snaha pôsobiť na veriacich ako na určitý „kolektív“, v ktorom sa ľahšie dosahuje potrebné zameranie citov, nálad a predstáv jednotlivca.

Je preto pochopiteľné, prečo napr. katolícka cirkev venuje tak veľkú pozornosť otázkam liturgického roku, posvätných predmetov, hudby a cirkevného umenia. Touto problematikou sa obsérne zaoberal aj II. vatikánsky koncil, ktorý na svojom druhom zasadnutí schválil konštitúciu o svätej liturgii.¹¹

Pri prerokovaní liturgickej schémy účastníci koncilu sledovali dva ciele: 1. Predovšetkým zachovať to, čo sa zachovať dá. 2. Kde je to možné a žiadúce, urobiť liturgiu pochopiteľnou a zrozumiteľnou. Preto bolo schválené používanie aj materinského jazyka pri obradoch a vytýčila sa požiadavka zväčšiť pôsobenie tých obradov, ktoré sa viažu na významné alebo tragické udalosti v živote človeka (krst, birmovka, sobáš, pohreb a i.). Tak krstný rítus má zdôrazniť a vyzdvihnúť povinnosti rodičov a krstných rodičov, aby boli viac zjavné. Pri birmovke sa obnoví krstný slub. „Posledné pomazanie“ koncil navrhol nazývať „pomazaním chorých“. Táto sviatosť sa má udeľovať veriacim aj pred operáciou a pri dlhotrvajúcich chorobách. „Pohrebná liturgia má viac ako doteraz vystihnúť radostný veľkonočný zmysel kresťanskej smrti: nádej na zmŕtvychvstanie. Má sa brať ohľad viac aj na tradície jednotlivých krajín, aj pokiaľ ide o liturgickú farbu“.¹² Samozrejme, najväčší význam pripisuje koncil svätej omši, a preto zdôrazňuje nutnosť aktívnej účasti veriacich na celej omši.

V týchto tendenciách sa jasne prejavuje snaha v určitej miere prispôbiť kultovú stránku náboženstva mentalite súčasného veriaceho, maximálne využiť pôsobenie obradov na nálady, city a predstavy súčasníkov.

S týmito novými momentmi musí naša vedecko-ateistická výchova počítať.

nými hriechmi, avšak aj zo stručného pohľadu na milosť jednotlivých sviatostí sme zistili, že sviatostná milosť nie je iba liečivá, nápravná a spasiteľná, ale aj pozdvihujúca, oživujúca a budujúca.* [J. U h r i n, *Milosť božia sviatostná*. Duchovný pastier (1963), č. 1, 4.]

¹¹ Iste bude zaujímavé uviesť postoj pápeža Pavla VI. k týmto otázkam. Ešte ako kardinál Montini písal (28. 10. 1962): „Ide o konkrétny výraz náboženského života. Ide o akt viery, o akt, ktorý živí nádej, o akt, ktorý uvádza lásku do slov a do gest a ktorý teda prepožičiava teologickú pôsobivosť, uvádza kňazskú hierarchiu do výkonu jej funkcie a zaväzuje všetkých veriacich, buď už ako jednotlivcov, alebo ako celú spoločnosť. Pre duchovný život Cirkvi predstavuje nesmiernu hodnotu.“ (Duchovný pastýř (1963), č. 10.)

¹² Duchovný pastier (1964), č. 3, 59.

Nemôže sa zamerať iba na kritiku náboženskej ideológie, ale musí skúmať spoločenskú a individuálnu psychológiu veriacich, musí túto psychologickú stránku náboženstva vo väčšej miere rešpektovať.

К ВОПРОСУ О РЕЛИГИОЗНОЙ ПСИХОЛОГИИ

Р. Копсова

Идеология и общественная психология представляют два разных взаимно связанных плана отражения общественного бытия. Общественная психология в случае фантастического, искаженного отражения действительности и ее реальных отношений выступает в форме религиозной психологии. Эта последняя представляет собой важную составную часть религиозного сознания.

Под религиозной психологией подразумеваем взгляды, представления, чувства и настроения верующих. Специфика религиозных чувств, представлений и настроений состоит в том, что они связаны с нереальными объектами, которые сами являются продуктом человеческой фантазии, опирающейся на характерную для этого социальную действительность. В религиозную психологию включаем также психологическую сторону религиозных обычаев, традиций и обряда (культы).

Эмоциональные и вообще психические моменты в значительной мере содействовали возникновению религии и играют важную роль еще и ныне. Их научное исследование, на что марксистская религиоведение до сих пор не обращала внимания, является одной из важных предпосылок для успешного формирования социалистического сознания населения. Важную роль в этом религиозном комплексе играет культовая сторона. О том, что католическая церковь уделяет серьезное внимание проблематике культа свидетельствует между прочим и тот факт, что Второй ватиканский собор утвердил конституцию О святой литургии, в которой нашло свое выражение стремление идеологов католицизма укрепить влияние католицизма путем определенного сообразования церковных обрядов с мышлением современного человека.

CONTRIBUTION TO THE QUESTION OF RELIGIOUS PSYCHOLOGY

R. Kopsová

Ideology and social psychology represent two different, though reciprocally closely connected levels of the reflection of social existence. Social psychology, in the case of a phantastic, distorted reflection of reality and its real relations appears in the shape of religious psychology. Religious psychology is an important component of religious consciousness.

By religious psychology are meant the views, imaginations, feelings and tempers of the believers. The specificity of religious feelings, imaginations and tempers consists in the fact that they are not linked with irreal objects which themselves are creations of human phantasy, supported by characteristical social reality. The psychological aspects of religious habits, traditions and rites (cult) belong also to the field of religious psychology.

Emotional and in general psychical moments were in an important extent co-participating in the origin of religion, and they still play an important role up to the

present. Their scientific exploration, until now neglected by students of Marxian religionistics, is an important prerequisite for a successful formation of the socialistic consciousness of the population.

In the religious complex an important role is played by the component of cult. The great attention dedicated by the catholic church to the problem of cult is proved for example by the fact that the II. Vatican Council adopted the constitution of the holy liturgy; here we can clearly see the intention of catholic ideologists to strengthen the influence of catholicism by a certain adaptation of religious rites to the mentality of present-day man.

PROBLÉMY KRITIKY IRACIONALISMU

(K interpretaci české nepozitivistické filozofie 20. století)

LUBOMÍR NOVÝ

I. Pojem iracionalismu

Váha pozitivismu v českém nemarxistickém myšlení konce 19. a první třetiny 20. století je značná. Jeho podíl na českém národním povědomí je tak veliký a osobnost Krejčího tak výrazná, že se ostatní filosofické směry mimoděk definovaly právě svým vztahem k pozitivismu. Kdybychom tento fakt nekriticky přijali za metodologické východisko, ustrnuli bychom na Krejčího koncepci boje pozitivismu s idealismem, i když bychom použili jiných pojmů: scientismus proti iracionalismu, filosofie vědy proti filosofii života. Tyto dvojice pojmů mají ovšem jisté oprávnění — upozorňují nás na dva póly nemarxistického myšlení — nepomohou nám však specifikovat nepozitivistickou filosofii, která je ve srovnání s pozitivismem mnohem různorodější, mnohem méně kompaktní.

Tato různorodost přispěla též k tomu, že marxistická kritika považovala právě nepozitivistickou filosofii za nejvýraznější projev úpadku, lineární degradace a nezadržitelné iracionalizace buržoázního myšlení. Tuto koncepci najdeme i u tak významného představitele marxistické filosofie uprostřed nadvlády dogmatismu, jakým byl Lukács (Rozklad rozumu), u nás Urx hodnotí obdobně pohyb české nepozitivistické filosofie (při kladném ocenění pozitivistické monografie Králový o čs. filosofii) právě jako lineární degradaci a iracionalizaci (ve stati *Filosofie vládnoucí třídy*). Protiklad rozumu — nerozumu, případně scientismu a iracionalismu anebo samo označení „iracionalismus“ není však dostatečnou koncepční a metodologickou základnou pro rozbor české nepozitivistické filosofie.

Pojem iracionalismu je totiž příliš mnohoznačný a neurčitý.

a) Iracionalismem je nazýván i pozitivismus např. u M. Cornfortha), případně i jakýkoliv agnosticismus, takže vlastně iracionalistickou by byla celá nemarxistická filosofie, tak jako pro Krejčího byla celá nepozitivistická filosofie idealismem. Iracionalismus = tedy každé „nescio“.